

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ, ПРИКОРДОННІ КОНФЛІКТИ ТА МАЙБУТНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРИРОДИ І СУСПІЛЬСТВА

Сонько С.П.

*Україна, Криворізький економічний інститут. Кривий Ріг, вул.К.Маркса,54.:
keikneu@ukrtel.dp.ua*

Питання регіоналізації та регіональних рівнів аналізу не є випадковим і другорядним в сучасних дослідженнях взаємодії природи і суспільства. Найскоріше, - це головне запитання, відповідь на яке дасть змогу збагнути головні тенденції і напрямки розвитку процесу ноосферогенезу.

Головною метою автора було визначити головні тенденції ноосферогенезу в процесі освоєння людством географічного простору і зробити періодизацію цього процесу з вказанням типів і форм ноосферних просторових одиниць.

Навіть якщо додержуватись традиційної класифікації про виділення трьох головних просторових рівнів географічних досліджень (локального, або мікро-; регіонального, або мезо-; глобального, або макро-), то в ці рівні треба привнести зовсім інший - ноосферний зміст. Ноосферне розуміння процесу взаємодії природи і суспільства повинне спиратись на відповідний понятійний апарат. На нашу думку процес ноосферогенезу наповнений екосистемним змістом і в результаті цього процесу формуються три різних за просторовою динамікою типи екосистем – агроекосистеми (сільське господарство), урбоекосистеми (поселення) і інфраекосистеми (комунікації).

Відтак, **головним предметом дослідження** є процес взаємодії природи і суспільства в ході ноосферогенезу.

Головними об'єктами дослідження є просторові соціо-природні системи, які формуються на будь якій території шляхом взаємодії трьох первинних просторових одиниць ноосферогенезу – агро- урбо- та інфраекосистем.

Протягом свідомої історії відтворювального господарства починаючи з неоліту активно освоювався спочатку мікропросторовий рівень за рахунок формування агроекосистем при меншій ролі урбо- та інфраекосистем. Далі, в епоху середньовіччя більш стрімкими темпами став освоюватись мезопросторовий рівень за рахунок випереджаючого зростання ролі і функцій урбоекосистем. І, нарешті, на сучасному етапі – постіндустріальному – головні акценти освоєння географічного простору зміщено на глобальний рівень і випереджаючий розвиток інфраекосистем при одночасному набутті “світових” функцій окремими урбоекосистемами (світові міста).

Пояснення такої історичної послідовності у структуризації географічного простору досить логічне і зрозуміле. До неоліту структуризація його людиною відбувалась на мікрорегіональному рівні, оскільки засоби комунікації (передусім, транспорту) були не розвинені [4]. І якщо вживати підходи В.Кристалера, то зона обслуговування тих “імбріональних” центральних місць, які тоді існували, не розповсюджувалась більше ніж на 10-15 км [11]. Вони формували своє інформаційне поле (далі – хінтерланд) в безпосередньому контакті з іншими, подібними за розміром населеними пунктами. Ще однією передумовою формування невеликих за розміром осередків була технологічна обмеженість, яка спричиняла розвиток лише декількох галузей господарства – сільського господарства, окремих ремесел (виробництво зброї, реманенту, прикрас, взуття, одягу), військової справи.

Сучасний етап опанування людством поверхні планети пов'язаний зі структуризацією географічного простору на глобальному рівні з безпосередньою участю і випереджаючим розвитком інфраекосистем. Напередвизначеність і

передумовленість тенденцій розвитку сучасної “глобалізації” простежується саме в структуризації географічного простору, який завдяки розвитку окремих технологій протягом XX століття був перепланований за функціями [7]. Вірніше, сформувалась більш глибока і диференційована спеціалізація окремих країн і регіонів світу. В царину виконання таких функцій була покладена здатність окремих ділянок території планети продукувати або природну речовину у вигляді біомаси (такі собі сучасні “бананові республіки” Південної Америки та Африки), або мінеральну сировину (Бразилія, Україна, Габон, Мавританія), або мінеральне паливо (Індія, ПАР, країни ОПЕК), або велику кількість предметів споживання (Китай, Турція), або продукцію високотехнологічних галузей (нові індустріальні країни), або інформацію в сенсі нових технологій, нового образу життя, нової моди, нового дизайну авто чи комп’ютера (високорозвинуті країни із “світовими містами”).

В той же час в кожній з цих країн незалежно від рівня розвитку у населення на етно-генетичному рівні присутня інформація (пам’ять) попередніх поколінь про давніші пропорції структуризації географічного простору[3]. Так, у колишніх кочових суспільств (Афганістан, Монголія, Ірак, Саудівська Аравія, та ін.) така пам’ять більш тривала, оскільки закріплена наявним образом життя.

Визначним є той факт, що роль світових лідерів у виробництві інформації сьогодні займають так звані цивілізовані країни. Проте, дуже популярне сьогодні намагання А.Тойнбі пояснити політичну систему Англії, США та інших, які колонізували нові землі, теорією “корабельних екіпажів” зовсім не дає право цим країнам отримувати якісь переваги перед “традиційними” суспільствами. Якщо ж і “виклик природного середовища” та “нових земель”, на які робила “відгук” популяція “Томо запієнс” трактувати з позицій біогеографії то перед нашими очима *звичайна спроба розширити свій ареал помешкання*. Відтак, вся людська просторова історія значною мірою укладається в розуміння “прикордонних конфліктів”, щось на зразок концепції межевої (рубіжної) комунікативності.[2].

Взагалі, ця ідея в географічних дослідженнях не нова. Доводячи концентричність (“конфліктне” співвідношення центру і периферії) будь-яких земних (і не лише земних!) просторових утворень, А.Ю.Ретеюм дійшов до уявлення “хорионів”. “Найпростіші хориони породжені елементарними процесами (кристалізації, конденсації та ін.), що проходять біля поверхні алохтонного (чужерідного) центру (наприклад, пилінки), а найбільш складні створені в результаті діяльності людей, що неминуче протистоїть середовищу помешкання”[6].

Сприйняття кордонів значною мірою характеризує ступінь “межевої комунікативності” або “прикордонної конфліктності”. Якщо процес започаткування і подальшу еволюцію прикордонних конфліктів простежити в історичному часі, можна зробити їх певну періодизацію:

1. Найперші “прикордонні конфлікти” починаються з часу виникнення людини бо стосуються приборкання нею сил природи і виходять із спроб перших збиральницьких спільнот розширити свій “ареал помешкання” або за рахунок інших видів, або за рахунок інших угруповань свого виду. Тобто “вшир”, без структурного перетворення природних екосистем. Продовженням цієї тенденції є виникнення кочових суспільств, які колись здійснювали значну просторову експансію (*динамічно дисперсний тип опосереднення географічного простору*), а на сучасному історичному етапі “затиснуті” в державні кордони (Монголія, Саудівська Аравія, Афганістан, та ін.)

2. Наступні прикордонні конфлікти започатковані землеробськими спільнотами і стосуються вже структурного перетворення природного середовища (*динамічно-континуальний тип опосереднення географічного*

простору). Передусім створюються просторово відмінні від природних штучні агроєкосистеми, де окремим ділянкам природного ландшафту Людиною задаються певні екологічні функції.[8]. Тенденція таких прикордонних конфліктів продовжується і досі в напрямку інтенсифікації та структурного ускладнення землекористування. Так, на межі 19-20 століття в структурі посівної площі з'являється зовсім новий вид землекористування – фуражна рілля, яка виконує екологічні функції – забезпечення їжою domestikованих травотравних консументів [7].

3. Довготривале спільне існування стаціонарних і кочових поселень призвело до певного їх взаємопроникнення. При цьому, незважаючи на бажання істориків виділити в просторі-часі окремі цивілізації і описати цивілізаційною моделлю весь “прогрес” людства, все ж таки і сьогодні є (і будуть залишатись надалі) людські спільноти, які не хочуть ніякої цивілізованості.

4. Поєднання динамічно-дисперсного і динамічно-континуального типу опосередкування географічного простору змінило просторову суть прикордонних конфліктів, що призвело на певному етапі до “відбрунькування” від агроєкосистем урбоекосистем, які виконували спочатку роль фортець-захисників від кочових або сусідських племен, потім роль чіфдомів (прообраз сучасних монархій), а вже сьогодні осередків культури, цивілізації, управління, економіки, промисловості і нарешті стали “світовими” містами, які за словами Шпенглера призведуть до загибелі людської цивілізації. Зона рухомого кордону урбоекосистем описується термінами “хінтерланд”, “приміська зона”, “центральне місце”. Сучасні тенденції свідчать про постійне просторове розширення “зон впливу” урбоекосистем, а отже, розширення їхніх кордонів.[1].

5. Про наявність “прикордонних конфліктів” можна судити з переліку сучасних “політичних” подій. При цьому класифікація таких конфліктів дуже тісно корелює з функціями урбоекосистем (особливо “світових міст”), які знаходяться глибоко всередині конфліктуючих територій. Теракти, військові, релігійні конфлікти мають дуже яскраве “прикордонне” забарвлення:

- *релігійні* (Джанма-Кашмір) – державний кордон Індії та Пакистану;
- *просторово-релігійні* (Ізраїль – Палестина; Югославія; Вірменія-Азербайджан; Грузія-Абхазія; Велика Британія-Північна Ірландія) – державні кордони відповідних країн, або спірні смуги, де повинен проходити кордон на думку однієї із сторін;
- *просторові* (Іспанія-Країна Басків) - спірні смуги, де повинен проходити кордон на думку однієї із сторін;
- *мовно-етнічні* (Канада, Бельгія) - англо та франкоканадійці, фламандці та валлонці - спірні смуги, де повинен проходити кордон на думку однієї із сторін;
- *ресурсно-промислові* (Донецько-Криворізька республіка, яку хотіли утворити всередині 20-х років XX століття) – кордони промислових районів Донбасу та Придніпров'я;
- *глобально-цивілізаційні* (США та інші “розвинуті” країни – решта країн світу) – кордони глобального впливу сітових міст через систему засобів інформаційної, ресурсної, фінансової та культур-етнічної експансії.

6. В зв'язку зі збільшенням “поля впливу” окремих урбоекосистем призначення і функції агроєкосистем докорінно змінюються і, нарешті, вони втрачають свій початковий екологічний зміст. Так, механізми глобальної експансії “розвинутих” країн поступово спотворюють інтенсифікацією і нарешті знищують власні агроєкосистеми, перетворюючи їх на бед-ленди, що має тенденцію як у зменшенні загальної кількості сільськогосподарських угідь, так і у зменшенні населення зайнятого у сільському господарстві (з 10% всередині

XX століття до 2-3% наприкінці). Просторова “компенсація” такої тенденції проявляється у більш жорсткій (насищеній з боку “розвинутих”) диференціації решти країн на сировинні та аграрні придатки, в тому числі і шляхом насильного насадження необхідних для цього “тубільних” урядів і політичних систем (так звана “Британська співдружність”, більшість африканських країн – колишніх колоній Франції та Португалії, позаминулого року Афганістан з Хамідом Карзаєм, а цього року – Ірак з (?)).

Певною мірою такий напрямок освоєння географічного простору шляхом прикордонних конфліктів притаманний більше так званій “західній” цивілізації, яка розповсюдилась з Європи через океан на американський континент. Натомість, “східні” цивілізації знаходяться переважно на першому етапі (динамічно-осередкового) опосереднення географічного простору, для якого притаманні прикордонні конфлікти початкової стадії структурного перетворення природних екосистем в агроекосистеми, тобто прикордонні конфлікти локального рівня. “Розповзання” природних та економічних кордонів агроекосистем відбувається у випадку переходу до динамічно-континуального типу опосереднення географічного простору, притаманного більше розвинутим країнам.

Погодившись з загальною просторовою логікою *всього процесу взаємодії природи і суспільства* неважко буде помітити на одному полюсі світові міста і спричинені їхнім розвитком докорінні видозміни поверхні планети. На іншому ж, більш консервативному полюсі залишаються і будуть залишатись країни і спільноти, які відносять до “традиційних”, і які весь час будуть протистояти “індустріальним” або “техногенним”. Нажаль їхнє протистояння не є конструктивним як боротьба протилежностей в відомому законі діалектики, а скоріше нагадує “злу волю” з філософських трактатів Шопенгауера і Ніцше.

Уважно вивчивши ознаки традиційних і техногенних цивілізацій, бачимо, що “нівелювання” державними інститутами, філософсько-культурними і релігійними системами індивідуальних особливостей окремих особин організмів рівня дуже нагадує “феномен лемінгів”[5]. Тобто, масове самовбивство лемінгів з метою збереження оптимальної кількості всієї популяції реалізується в традиційних суспільствах в свідомому, але підкріпленому державними інститутами “самовбивстві” особистості. При цьому природні кордони агроекосистем майже збігаються з їхніми економічними кордонами, тобто, господарські системи не призводять до “вбивства” природних систем.

Натомість, в техногенних цивілізаціях феномен лемінгів відсутній – і окремі особини і інфраструктура популяції у вигляді державних інститутів розвиваються в напрямку самореалізації особистості. Але ж регулятивні функції всієї популяції *Ното Сарієнс* від цього не спростовуються. Отже “феномен лемінгів” насильно переноситься на “периферію” на території “традиційних” цивілізацій. Вони ж, звичайно не бажають весь час бути у шкурі лемінгів, що спричиняє тероризм, національний та релігійний шовінізм та інші прояви **просторового екстремізму**.

Виходячи з сказаного, подальше полярне протистояння “традиційних” та “техногенних” цивілізацій в умовах збільшуваного ущільнення географічного простору [4] обов’язково виведе людство на два шляхи свого подальшого розвитку. При цьому автор, розуміючи космічну природу земного життя, свідомо відмовляється від третього тупикового шляху, який в філософській літературі описується словосполученням “кінець історії”.

Перший шлях пов’язаний з подальшим розвитком техногенних людських спільнот (або цивілізацій), передовим форпостом яких сьогодні є так звані “розвинуті” країни з найбільшою кількістю “світових міст”. Їхній екологічний простір (який утворюється певним просторовим поєднанням відповідних

екологічних ніш) на нашій планеті вже добігає кінця, про що свідчить їхня постійно зростаюча експансія. Подальший шлях їхнього безперечно пасіонарного розвитку внаслідок існуючих тенденцій просторової поведінки є невідворотним і пов'язаний із створенням штучних екосистем в позаземному просторі (причому з майбутньою орієнтацією на матеріально-енергетичні ресурси неземного походження). При цьому, чим скоріше буде зроблено рішучі кроки до зміни екологічної ніші, тим більше планетарного часу залишиться традиційним суспільствам.

Другий шлях, який найбільше сьогодні асоціюється із “сталим” (уповільненим) розвитком накреслено традиційним суспільствам, просторове буття яких не перевищує природні межі екотопу (в територіальному його розумінні) і полягає у всіякому прагненні до збігу природних і економічних меж агроекосистем. Для розвитку таких суспільств ще може бути застосована тактика “пасток для часу” з метою гальмування процесу досягнення критичної межі у співвідношеннях між урбоекосистемами і агроекосистемами[9]. Можливими “пастками для часу” можуть бути ідеальні моделі “екологічно стійкої” просторової організації суспільства (Родоман, Топчієв). Проте, на нашу думку, в цих моделях, принаймні в останній [10] повинен бути застосований ротаційний принцип, що передбачає періодичну (підвладну Людині) зміну функцій і соціальної суті окремих ділянок планети. Зокрема, ротація функцій урбо- та агроекосистем, що пропонував О.В.Чаянов ще на початку ХХ століття, допоможе “розтягнути” у планетарному часі існування традиційних суспільств. При цьому сучасні технічні досягнення повинні бути спрямовані на забезпечення такої просторової ротації. Так, вже сьогодні відомі конструкційні матеріали, здатні до рециклювання за участю мікроорганізмів на відміну від традиційного залізобетону.

Таким чином, першим кроком до оптимізації відносин суспільства і природи може стати поступова зміна просторової поведінки різних за екологічними функціями людських спільнот – постіндустріальних та традиційних.

1. **Важенин А.А.** Иерархии центральных мест и закономерности в развитии систем расселения./Известия РАН. Серия географическая, 2002, № 5, с. 64-71.
2. **Дергачев В.С.** Геополитика. К.:Вира-Р,2000- с.96-113.
3. **Коштов. В.В.** Информационные системы и феномен жизни. Тбилиси, 1998/www.bibl.ru.htm.
4. **Мироненко Н.С.** и Сорокин М.Ю. Факторы сжатия географического пространства./География № 48/2001.
5. **Моисеев Н.Н.** Современный антропогенез цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ. /Вопросы философии.— 1995.— №1.— С. 3—30.
6. **Ретеюм А.Ю.** Земные миры.- М:Мысль,1988.-с.38.
7. **Сонько С.П.** Географічна інтерпретація доповідей Римському клубу./Укр.геогр.журн.№1,2003 р.-с.55-62.
8. **Сонько С.П.** Кулішов В.В.,Мустафін В.І. Ринок і регіоналістика.-К.:Ельга,Ніка-центр,2002.-с.126-128.
9. **Секацкий А.** Ловушки для времени.- www.bibl.ru.htm
10. **Топчиев А.Г.** Геоэкология: географические основы природопользования.- Одесса: Astroprint,1996.- 348 с.
11. **Шнирельман В.А.** Возникновение производящего хозяйства.-М.:Наука,1989.- с.12-54.

